

NAGY OLGA

Cigány barátaim között

Erdélyi cigány mesemondók

„A remény ott virít legpompásabban, ahol legsóványabb a talaja”

Thomas Mann

Közel harminc esztendőn keresztül jártam vissza különböző erdélyi cigányközösségekhez, hogy meséket gyűjtsek. Ezalatt több száz mesét gyűjtöttem, meséikből öt kötet látott napvilágot Romániában és Magyarországon. Több tanulmányban számoltam be ezekről a tanulságos útjaimról. Miért érzem mégis, hogy szólnom kell ismét, ezúttal vallomásszerűen? Miért érzem azt, hogy el kell mondanom csodálatos ámulatomat, melyet úgy szereztem, hogy meséikből egy elfeledett varázsvilág tárult fel előttem? Egy olyan világ, mely valamikori őseink számára magát a vigaszt jelentette; s egyszerre és egy időben jelentett tudományt, vallást és költészetet.

Ezek után mi újat tudnék mondani? - kérdezheti az Olvasó. Ami arra készítetett, sőt kényszerített, hogy újból írjak, vagy még inkább valljak a cigányokkal való csodálatos együttléteimről - miközben meséikről faggattam -, a cigányok elleni Pogromokról folyamatosan érkező hírek voltak. Cigányok lemészárlását, házaik felgyújtását jelentette be nem akárhol, a Rîmnicul Vîlcea-i helyi lap első oldalán a Ion Antonescuról elnevezett kommandó. A magát jóindulatú figyelmeztetésnek tituláló iromány szerint a romák a többségi nemzettel szembeni viselkedésükben elkapatták magukat, de a béketűrő őslakosok türelme elfogyott, és India fiait semmi sem mentheti meg a románoktól, illetve a félkatonai szervezettől - tudósít a március 17-i kolozsvári napilap, a *Szabadság*. A hírt szinte egyidejűleg hozta le az országos román lap, az *Evenimentul Zilei* március 17-i száma is: „Egy autochton Ku-Klux-Klán bejelenti a cigányok elleni pogromot” - olvashatjuk. Az 1993. március 13-i *Reporter* számában így fenyegeti meg a cigányokat: „Meg fogtok égni a házaikban anélkül, hogy valaki is megmenekülne a dühünktől. Úgy fogunk tenni, ahogy tettek Bolintinban, Kogălniceanu-ban, és ahogy tettek az egész országban... Jegyezzétek meg: elvesztek a lángokban, egy olyan órában, melyben az angyalok is alusznak.” Aláírás: „Antonescu tábornok kommandója”.

Aztán szinte egyidejűleg, immár nem újságból, sorra érkeztek a Székelyföldről szóló - cigányok elleni - pogromok hírei. Később kezembe került a *Phralipe* című folyóirat 1993. 17-ik száma, ahol Haller István A *cigányok helyzete Romániában* című cikkében ezt olvashatjuk: „Helyzetük a legaggasztóbb Európában. Az utóbbi két évben, a »forradalom« óta, több mint harminc helységről üzték el a cigányokat, felgyújtva házukat.” S aztán a részletezés...

Nos, közvetlenül e rémhírek határozták meg azt a szándékomat, hogy újból írjak a cigányokról, akikről csak szép emlékeim vannak: gyermeki kedélyükről, mely nem szégyelli, hogy ebből a keserves és gonosz világból elmenekül egy boldog mesevilágba, ahol a nyomorult kisember még a démonokkal szemben is győz. Vagy talán hitüket csodáltam inkább, hogy számukra a mese nem „fabula incredibilis” (Lutz Rörich) volt, miként - hiszem - sok évezreden át a mindenkori mesélő ember számára sem, hanem egy olyan ősi varázsvilág, amely valamikor és valahol megvolt, „igaz”

volt. Ki tudja hány: ötszáz, ezer, ötezer évvel ezelőtt? De az bizonyos, hogy ez akkor igaz volt. Egy valamikori aranykorban, mikor a Rend és a Becsület győzött...

De írnom kell azért is, mert megdöbbenve tapasztalom, hogy ha lopásról, fosztogatásról, gyilkosságról van szó, a cigányokról beszélnek. Holott - „hála” a nyugati civilizáció és „kultúra” betörésének - ismerjük a gengszterfilmeket, olvasunk krimi, s így kiderül, hogy a gyilkosság, fosztogatás, rablás, banditizmus, gengszterizmus - csupa „korszerű” kifejezések - „nemzetköziek”. Másfelől nem lehet beszélni a cigányokról azért sem, mert Erdélyben az egyes közösségek olyannyira más-más képet mutatnak, hogy még összehasonlításuk is nehéz.

Bővebben az árnyalatokról

E csodálatos barangolásaim között értettem meg tehát azt, hogy nem beszélhetünk a cigányokról. Hogy ugyanis a mezőbárdi - majdnem rezervátumban élő - cigánycsoport és a marosszentkirályiak között, akik még tudják, hogy őseik cigányok voltak, de ma már magyar reformátusoknak tartják magukat, micsoda különbség van: Volt időm ez évek alatt elgondolkozni, vajon mi az oka, hogy ezeknek a közösségeknek olyan más-más sors jutott. A mezőbárdi - rezervátumszerűen, majdnem törzsi szervezetben élő - cigányok csak azért, mert később jöttek, a mezőbárdi románok és magyarok részéről egyaránt máig a legsúlyosabb diszkriminációt szenvedik el. (Hadd említsem meg - kivételként - a református papot, aki tartja velük a kapcsolatot, s ráveszi őket, hogy konfirmáljanak.) Megválaszolhatjuk-e a kérdést: Vajon a diszkrimináció következtében maradtak meg az ősi állapotban? Vagy ők maguk is hibásak, mert tartósították régi állapotukat?

A marosszentkirályi közösség tán attól érzi magát magyarnak, hogy tagjai együtt dolgoznak gyárakban, például a marosvásárhelyi román és magyar munkásokkal? Hogy életvitelük nem különbözik a lakosság többségétől? Talán csak abban, hogy érzékenyebbek a művészet és az irodalom iránt. Mert Puci Jóska többet olvas, mint a falu lakói általában. Kedvenc írója pedig Cooper és Mikszáth Kálmán. Egyetlen kérése az volt hozzám, hogy szerezzem meg neki a *Bőrharisnyát* Coopertől, s a *Különös házasságot* Mikszáthtól.

A koronkai, magukat magyarnak nevező valamikori cigányok az elmúlt évszázadok során ugyanazt a zsellérsorsot szenvedték el a koronkai grófok alatt, mint falubeli sorstársaik. És így váltak magyarokká. Másképpen szólva, így nem alakult ki az a diszkrimináció, mely a „másfajtat” úgy tudja gyűlölni. Ezek már nem tudnak cigány múltjukról. Cifra János azzal dicsekedett, hogy nagyapja részt vett a 48-as forradalomban. Engem pedig arról faggatott, vajon eljutnak-e az ő meséi Magyarországra. Mert ott biztos szeretik ezeket a „magyar dolgokat”. (Kötete, melyet még a hetvenes évek végén nyújtottam be, ám visszautasított, végül mégis csak Magyarországon jelent meg)¹

S talán ne is ítéljük el nagyon őket - ámbár lehangoló, s egyfajta diszkriminációnak tűnik az ő részükről -, mert az elmúlt években visszautasították a sátoros, kóbor cigányoknak a telepedési szándékát. Mentségükre legyen mondva, több évtizedre, sőt tán századra is szükségük volt, amíg társaikká váltak az itt élő református magyar koronkaiaknak: életmódban, nyelvben, sőt mi több, kultúrában is. S talán nem botránkoztatok meg senkit, ha azt állítom, hogy bárki magyarnak tarthatja magát, akármilyen ősei is voltak, ha magyarul vette birtokba ezt a keserves világot, földet és eget; ha Petőfi és Arany verseit ízlelgette s ha magáénak vallotta azt az erkölcsöt, amelyet egy puritán kálvinista falu is magáénak vallott. (Nem hiszek ugyanis a „tisztá” magyarságban, úgy vélem, noha anyai őseim derék osztrák

polgárok voltak, jogom van magyarnak vallani magam nemcsak azért, mert én is magyarul fogadtam be a világot, hanem mert tíz éves korom óta minden szilveszter éjszakáján, évről-évre együtt énekeltem a „Tebenned bízunk”-at apám székely őseinek falujában.)

A mezőbándi cigányok között

A Maros megyei Mezőbándon a hatvanas években találkoztam először cigányokkal. Persze a felületes szemlélő csak annyit lát, hogy egy gödörben laknak - elkülönülve magyaroktól, románoktól... Hogy a házaknak nem nevezhető viskóikban úgyszólván bútor sincs... Hogy nem ismerik a kerítést, és nincs kertjük a viskóik körül.. Hogy ahol élnek - furcsa fintora ez a sorsnak -, ők tisztítják, seprik el a szemetet Marosvásárhely utcáin... És persze azt sem nehéz hamarosan észrevenni, hogy analfabéták.. S ezt még az odaérkezésem előtt megtudtam, hiszen azok a mezőbándi románok vagy magyarok, akiktől érdeklődtem: „Hol laknak a cigányok?”, megdöbbenve magyarázták el, hogy én egy városi „naccsága”, nem restellek cigányokhoz elmenni, mikor ők még oda be nem tették a lábukat. S ezt ki-ki a maga módján tudomra is adta: „Mit akar a cigányoktól?” vagy; „Tudjuk hol laknak, de oda mi nem mennénk...” És így tovább.

Ám amikor odaérkeztem, s elkezdtem kérdezősködni: ki tud mesélni?, ki szokott mesélni? - jóízűen és nem bántóan, de inkább ámulattal nevettek vissza: „Itt mindenki meséz”. És íme megérkeztem a varázstájba, ahol még nincs mesemondó, hanem a mese, mint az őskorban valamilyen hagyomány átörökítése, Frazer nyomán egy valamilyen „mindenki varázsló” állapotot idéz. Hisz itt is mindenki ismeri a varázsigéket, melyek segítenek a gonosz és a rontás ellen; és mindezt azért mondják el egymásnak, mert - miként E. Lips mondja nagyon szépen - így adják át a szükséges és hasznos hagyományt.

S hogy ez így van, az mindjárt ki is derült, mert amikor meggyőződtek a „csodáról”, hogy az az ördögös masinám, a magnetofon mindent „visszaad” úgy, ahogy „belébeszéltek”, sorra jöttek, szinte tolongtak, hogy valamennyien elmondják a „mesének” tisztelt varázstörténeteket, mondákat. A gyönyörűséget, ahogy azokat hallgatták újra és újra! Hiszen itt *közkinccszerű* volt a tudásuk, amely akárcsak a legősibb meseszóban: egyszerre volt „tudomány” arról, hogy mit szabad és mit nem szabad cselekedni; hogyan lehet a bajt elhárítani; költészet, mert mindez a kétely és ráció által meg nem fékezett (zabolázott!) fantáziának köszönhető; s nem utolsó sorban vigaszt hozó vallás, hogy az ember rontás, baj ellen védekezni tud.

Nem felejthetem el, hogy milyen beleéléssel hallgatták az elmondott varázstörténeteket; közben újak jöttek-mentek, hisz nem ültek, hanem álltak egy udvarnak, utcának sem nevezhető kis térségen, ahol több órán át folyt a mesélés. Mondjam el, milyen kedves volt az a cigányul elhangzott veszekedés az éppen mesélő cigányasszony meg a menyé között, aki odakiáltotta: „Jöjjön haza, mert a vacsorát meg kell főzni!” Erre a többiek felzúdultak, hagyja, hogy fejezze be az öregasszony a mesét.

Az együttélés szép példája: Méra

A mérai cigányok is otthon és egymás között cigányul beszélnek, de egyformán beszélnek magyarul is. Hiszen bár külön negyedben vannak, s bár itt is eléggé elhanyagolt a környezet, s a civilizatorikus igények is kisebbek, mint a magyaroknál, de - talán, mert már régebben telepedtek le - gyakran találkoznak a magyar közösséggel: ott voltak kukoricafosztáskor, meghívták őket kapálni. Asszonyaikat

gyakran hívták segíteni a lakodalomba, ők muzsikálnak a méraiaknak. Boros Hicsi, a kitűnő mesemondó méltán dicsekedett azzal, hogy két magyar mesemondó is tőle tanult mesét, s azt mondta is tovább. (Egy tanulmányomban összehasonlítást végeztem a két változat között, s a különbség csak az volt, hogy a Boros Hicsié kimunkáltabb, csiszoltabb volt.)

Nos, mondjuk ki: bár a méraiak tudják s számon tartják, hogy azon a dombon cigányok élnek, s bár nem vegyülnek, nem komásodnak el, mint - teszem azt Marosvécsen -, de már nincs diszkrimináció. Csak tudomásul veszik, hogy azok fenn a Cigánydombon élnek, életformájuk is más, mint az övék, de ez az együttélésben nem zavarja őket.

Valójában ez a cigányközösség is valamilyen varázstájt őriz meséiben; ám itt a mesélés már tehetség dolga, a *kiválasztott mesemondóké*. S már jelentkezik is az egyéni tehetség: más stílusa van Boros Hicsinek, más Csurka Jánosnak, vagy Árus Andrának.² De ami közös a mesékben, az az, hogy itt a *hős táltosfiú*. Megtudjuk, milyen módon születtek: foggal meg sapkával, s mellénnyel a testükön. Titkukat nem volt szabad elárulni. Csurka János Feri bátyja azért halt meg hét éves korában, mert egy szomszédasszony elárulta a titkát. Aztán hallunk táltosavatásról, a szent „makkfánál” (tölgynél) és persze táltospárbajról. És mindenféle csodálatos tettekről, melyek - s erre mindhárman esküdtek - valamikor, nem tudni mikor, de egy varázstájban estek meg.

S ha már annyiszor elhangzott Mérában is, Mezőbándon is a varázstáj, hadd vesszük szemügyre kissé közelebbről.

Milyen is hát az a varázstáj?

Egy élménybeszámoló egyfajta egzotikus kalandozásra is hív; egy, a számunkra meglepő, s egyben elbájoló, egy rég elfeledett, tán sosem érzékelt világra nyit. A természettel, talán az egész Világmindenséggel együtt dobogó, együtt érző lelkiségéről van szó, mely szerint a Nap, a Hold és a Csillagok, az égi testek oly közeliek, s főleg olyannyira „emberiek”, hogy például a hős a Nap leányát veszi feleségül; a hősök pedig igen gyakran a Naphoz vagy a Holdhoz kopogtatnak be, s úgy beszélnek velük, mint kedves ismerősökkel; a hét napjai: Szent Péntek, Szent Szombat, Szent Vasárnap maguk is kedves nénikék, akik szívesen segítenek... Tárgyak, fák, kövek és hegyek egyetlen elbűvölő közelségben beszélnek, cselekszenek, akár az emberek. Ezek a mesék még nem lúgozzák ki ezeket az ősi jegyeket, melyek a valamikori kozmikus egység-érzetben megvoltak: nem képtelenek és nem szégyellni valók, hanem az embert boldogító „valóságot” jelentik.

S hogy az archaikus varázselemek mennyire inspirálhatnak a fantasztikumra, egyben a költőiségre, arra hadd idézzem fel példaként, hogy csakis a cigány mesékben található a „pars pro toto” mágikus alapelven nyugvó motívumok. S hogy ez hogyan válik költőiséggé? Íme: a zengő fát nem kell elrabolni, elég egyetlen levelét felhozni, és a fa ott terem; csodamadár helyett pedig egyetlen tollát; Tündér Ilona helyett pedig a hős a tündér ujjának begyéből megszerzett három vércseppet, mert azok fent, a „felvilágon” fává, madárrá, tündérré változnak.

Erdei Zsuzsa, a hősnő, ha sír, vizet áraszt, ha nevet, a föld kiszikkad; akár a szamojéd sámán. A hősök fejükön átbucskázva bármivé változhatnak; ők maguk varázserejűek: parancsolnak orsóiknak, hogy fonjanak, a toronyba zárt királylány gondolatával dagasztóteknőt, lisztet terem, s magától sül ki a kenyér...

Azon se csodálkozzunk, hogy a mezőbándi közösségben nem akadnak fenn az olyan, ma már az európai mesékből hiányzó képtelenségen, hogy tudniillik a hős úgy

született, hogy egy kígyó volt a hónalja alatt. Ez persze titok volt, még az anyja sem tudta. Ez a kígyó segítette, hogy különféle „színben hagyja” gazdáját a hős: hol szörnyetegnek, hol pedig százszorszép ifjúnak... Aztán a titokzatos Sas! Nem tudni, honnan jött, nem tudni, mi célból, de tény, hogy „minden este kilenckor földhöz vágja a királyt” csak úgy né, mindenféle indok nélkül... Aztán a kulccsal ki nem nyitható zárat nagyszerűen nyitja a hős kisujja... Egy ilyen csodálatos közegben a királyapa úgy próbálja ki a hősi kalandokra elindult fialt, hogy „kecskebukát vetett, egy bestelen nagy medve lett belőle, s akkora száját tátott, hogy egész katonaság belefért volna a szájába”. Miért és hogyan? Erre nincs felelet. Csak egyszerűen van, miként a csoda! Aztán azon se csodálkozzunk, hogy a táltosló még úgy is előállhat, hogy egy befalazott és előkerített titokzatos kürtbe (lám a csodaeszközök szerepe!) belefűj valaki, mégpedig háromszor, és íme leszakad egy fekete felhő, és abból kiugrik egy táltosló.

Minden indoklás nélkül valók a tiltások is, melyeknek megszegése indítja el a mese cselekményét. Kiderül ugyanis, hogy be kell tartani azt a varázstörvényt, hogy: „Amit láatsz, ne lássál, amit hallasz, ne halljál!” S a törvény megszegőjének meggyűlik a baja. Ő tehát, mármint a hős nem azén indul el útjára, mert mindenféle nemes feladatot akar végezni: teszem azt vissza akarja szerezni a napot, holdat és csillagokat, melyeket a sárkány elrabolt; vagy a királylányokat, melyeket szintén a gonosz sárkány rabolt el. Egyszerűen a saját megátkozott sorsa kényszeríti rá. És az sem számít, hogy e tiltásnak nincs indoka, és mégcsak erkölcsi vetülete sem!

Ha ezeknek a mágikus elemeknek legfőbb jellemzőjét kívánjuk megragadni, akkor arra kell figyelnünk, hogy itt nincs ok és okozati összefüggés. Ez utóbbi a modem, ráció uralta gondolkodás alapelve. A mágia vagy ennek kései hajtása szerint: a csoda egyszerűen van! Nem kell indokolni, nem kell gondolkozni felette. Sőt nem is illik, el kell fogadni!

Kései Iliász

Ha a mérai és mezőbándi mesékben másként ugyan, de az a bizonyos mágikus varázstudat a meghatározó, melynek kései nyomai az ügynevezett „hiedelmekben”, babonákban őrződtek meg a népi tudatban. Dávid Gyula meséit³ - ezek mellett - azok a csodálatos mitikus hősök határozzák meg, akiknek nincs szükségük varázslatra, meri ők maguk isteni, félisteni hősök. Erre a rendkívüliségre már csodálatos születésük is utal. Birtokosai minden csodának és varázslatnak. Meséi hallgatásakor vagy olvasásakor az embert megkísértheti az a merész asszociáció, hogy ezek a hősök a csodálatos félisten Achillesz és a hozzá hasonló ugyancsak isteni származású vitéztársak rokonai. S ha a mezőbándi mesék „mindenki varázsló” állapotra utalnak, a Dávid Gyula meséi már azt a későbbi állapotot tükrözik, amikor a varázslat „tudománya” nem mindenkié, csak a rendkívüli módon született, mitikus ragyogású hősöké. De mert Dávid Gyula reformátusnak vallja magát, e mitikus hősöket már a keresztényi ideológiával színezi, mikor szentül hiszi, hogy azok csodálatos módon - és nem férfiatól -: széltől, gondolattól, varázslattól, egy virág megszagolásától vagy bármiképpen, de nemzés nélkül születtek, ám nem akárkitől, de „érdemes anyától”. S ezt ő külön, „mesén kívül” is kifejtette nekem. Arra a kérdésemre, mitől függött, hogy egy anyának ilyen gyermeke születik, íme a válasz: „Na mit mondjak magának? Csak érdemes volt az anya Isten előtt. Érdemes volt azért, mert a Jóisten előtt, mindenki előtt igaz volt; nem szeretett hazudni, nem szeretett félrevezetni senkit sem, hanem igaz volt, s az igaz Istent imádta. Szívből.”

Mi én neveztem meséit egyfajta kései Iliásznak? Azért, mert hősei mitikus ragyogásúak voltak, s tetteik olyan csodálatosak, melyeket nem akárki tehetett meg. Gondoljunk a *Narancskirály* hősére, aki mert kíváncsi arra, hogy mitől forog Narancsország megállás nélkül az „áldott Nap” felé, lefúr a föld mélyébe, ujjára veszi a palotát, s úgy vizsgálgatja. Vagy gondoljunk Rózsa mitikus erejére, aki úgy elhajtja a sárkányt, hogy hét mérföldre esik le. János pedig úgy megrezegteti a hangját, hogy az asztalon a poharak megindulnak. Varázserejével pedig elvarázsolja a vendéglőt úgy, hogy páncélba borítja, ahonnan senki ki nem mehet. Egy másik hős, az „aranytollas medvebocs” ereje olyan nagy, hogy a barlang szájához gördített követ, melyet egy egész ármádia nem tud elmozdítani, ő könnyűszerrel, a kisujjával elmozdítja. Egy másik mesében a hős mitikus eredetéhez híven hároméves bikát eszik meg kisütve, s egy százvedres hordó bort iszik utána... És így tovább.

De azért is neveztem meséit egy kései Iliásznak, mert az azokban foglaltak „igazak” voltak. Annyira „igazak” s egyben persze „szentek” - miként vallomásából kitűnik - valamilyen keresztény értelemben, hogy azt nem lehet megkontrázni. A mese az ő számára nem valamilyen szórakoztató elbeszélés, hanem ahogyan maga vallotta olyan szépen: „A mese történelem, régi vitézek és hősök tetteiket mondja el, mert ebből tanulják meg az emberek, hogy milyenek is voltak régen...”

Úgy igaz és úgy szent, ahogy az antikok számára még sok ideig igazak voltak Achillesz és isteni barátai meg küzdőtársai mítoszai, legalábbis addig, míg nem jött a profán Lukiánosz, aki a szent történeteket már parodizálni merte.

S hogy ezt milyen komolyan gondolja, részletesen ki is fejti: „Ezek a vitézek így születtek, Istennek érdemesei voltak. Mert akkor voltak vitézek, akik aranyinggel születtek. Megszületett a holddal, kebliben a csillagokkal. Így voltak érdemesek ezek a vitézek. Akkor nem számított, hogy grófi vagy királyfiú volt, lehetett a legszegényebb, akinek nem volt betevő falatja, s megszületett egy olyan vitéz gyermeke, hogy szétverte a világot, s helyrehozta, boldoggá tette a világot.”

S hogy semmi kétségünk ne legyen arról, hogy ezek a vitézek Isten érdemesei, nem hiába bírtak varázserővel, és voltak szabadítók, íme a következő vallomás egy népi „teológustól” és egyben filozófustól: „Mondjon akárki, amit akar. Én az eszem után így saccolom meg. Jézus is egy varázsló volt. Mert a Jóisten is egy varázslatot csinált, hogy szent Mária megszüljön Jézust, és Jézus is kapott egy varázslatot szintén attól a nagy varázslótól, a Jóistentől. És máma is a Jóisten a nagy varázsló. Így születtünk, Isten varázslata minden, ami a világon létezett. Jézus is varázslattal lett. Mária leány volt, nem ismert férfit. Szent Péter (sic!) csak társa, barátja volt, aki őtet vezette. (...) Az Isten meg akarta mutatni, hogy meglesz a fia. Mikor a Golgotára mentek ki, háromhalból ezer ember jóllaktak, vakoknak szemük lett, sántákat meggyógyított. Azokat, akik halálra húzták, meggyógyította. Látja, innen jönnek a mesék. Aki ezeket olvasta és hallotta, ha egy kicsi esze volt, az összegyűjtötte ezeket, és magától, egy szó hozza a másikat és bővíti...”

A marosszentkirályi „mesekirály”

A marosszentkirályi Puci Jóskárót és társairól részletesen is szó volt a *Zöldmezőszárnya* című kötetben.⁴ Meséik már egy „felvilágosultabb”, a varázslatban már nem hívő, ám ennek az áttételes mesei jelképét még elfogadó közösséget képviselnek. Hiszen míg az eddig elemzett mesék a legősibb varázshiedelmeken alapultak, itt a mesék forrásának alapjául - s ez különösen Puci Jóskára, a „mesekirályra” vonatkozik - azok a magyar mesék állottak, melyeket hihetőleg már nagyapja is a falubeli magyar nyelvű lakosoktól hallhatott.

Mi az, ami már lényegesen újat hoz az eddig elemzett mesékkal szemben? Itt a fantasztikum egy „meseibb”, áttételesebb, jelképes alakját figyelhetjük meg. Eltűntek a mágikus formulák, a nyers hiedelmek, és a mese itt már megközelíti az európai népi elvárást - mondjuk tán még száz évvel ezelőtt, amikor még nem tagadták meg a mesét, még nem „szállt le a gyermekek közé” (*Ortutay*). Már mindinkább gyönyörködtetésre szolgál, esztétikai igényt elégít ki, ám ugyanakkor *még mindig nem „fabula incredibilis”*, általában az esztéták a Grimm-mesék alapján hitték. Itt a mese valamikori „igaz történet”, annyira igaz, hogy a mesét ugyanúgy mondta el Puci Jóska nagyapja, utána az apja és végül a mi mesekirályunk, Puci Jóska, aki nem tudja felfogni azt, hogy a mesét lehet így is, meg úgy is mesélni. Hiszen ő maga mindössze tíz meséjét mindig ugyanúgy mesélte, mert ha belevétett, vagy változtatni próbált a mese mentén, akkor már beleszóltak: „ezt a múltkor nem így mondtad”. Megint más kérdés, hogy a mese „cifrázását”, az azonos motívum elhajlítását például a humor vagy komikum irányába nem vették rossz néven, s lassan meg is szokták.

Nos, Puci Jóska vitt el Puji Jánoshoz, aki egy archaikusabb cigány közösségből csupán néhány éve érkezett ide, és aki elmondta sok varázselemmel tűzdelt meséjét. Puci Jóska végighallgatta a mesét, mert hiszen rokonságban volt vele. Ám azért azt nem állhatta meg, hogy ne figyelmeztesse: ő is tudja ezt a történetet, de az nem úgy volt! Mert igaz, hogy a hős felment az égbe, de ott nem az Istennel találkozott, hanem egy ősz öreggel, s az világosította fel, hogy mit kell tegyen. S aztán „gondold el: az Istent senki nem láthatta, az Isten láthatatlan, s nem is áll szóba az emberrel”. (Mert Puci Jóska már hűséges református volt.) S a mese nem lehet hazugság. Majd kimondta a súlyos, megfellebezhetetlen ítéletet, melyet gyakran idéztem: „A mese olyan, mint a káté, abból sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet.”

Mert a marosszentkirályi Puci Jóska és társai már eléggé felvilágosultak voltak ahhoz, hogy tudják: ezek a történetek ma már nem történhetnek meg! De mert a kisember olyan nyomorult, hogy nem tud vigasz nélkül élni, ma is jó elmenekülni egy olyan világba, ahol *még* igazság volt és rend. Hogy most már „tudósan” fogalmazzak: a mese számukra még „vágyköltészet” volt, de olyan, amely még nagyon is elhíhető, mert igaz volt abban a bizonyos boldog aranykorban, amelyben olyan vigasztaló elkalandozni...

S hogy itt egy bizonyos állapotról van szó, bizonyítja az, hogy a cigányok az együtt lakó közösséggel együtt élve úgy veszik át és őrzik meg a meséket, ahogyan talán a múlt században az átadók még maguk is hitték, és vigasztalhatták magukat, mert a mesék még nem voltak szégyellni való gyermek kitalációk.

Nos, erről akkor győződtem meg, amikor egy közös román-magyar kutatócsoport tagjaként a Görgény-völgyi Hodák nevű községbe kerültem. Itt ismertem meg a szintén cigány származású Ion Tătarut, aki maga is és a többi cigány eredetű szomszédsága is magát romának, ortodoxnak tartotta. Az ikon ott volt minden házban, viseletük, életvitelük, gondolkodásmódjuk teljesen megegyezett a község többi román lakosaival. Ion Tătaru is mondott néhány mesét, csupán tizenötöt. Ő is, akárcsak Puci Jóska, apjától, az meg a nagyapjától tanulta. A nagyapa pedig éppúgy megőrizte a hodáki románok valamikori meséit, miként Puci Jóska a magyarokét. Ezt különben érdekesen mértem le azon, hogy például a sokszínű táltoslovakkal csak az ő meséiben találkoztam, holott a mai román mesék már nem ismerik ezt a motívumot. Viszont a múlt századbeli Șăineanu meséiben még gyakorta megjelennek ezek a sokszínű táltoslovak.

És most következék az élmény:

Vasárnap lévén, a faluban találkoztam egy mesemondóval, aki mint fakitermelő munkás fent a havason szokott mesélni, s csupán egy napra jött haza falujába.

Elvittem már kedves ismerősömhöz, Ion Tătaruhoz. Nos, az én mesemondóm elmondott egy mesét úgy, ahogy fent a többi társai manapság azt igényelik: mese címen egyfajta kalandos novellát sok modern beütéssel. Amikor elvégezte a szinte másfél órás meséjét, felállt s elnézést kért, mert készülnie kell, hajnalban megy vissza a munkába. A hallgatóság döbbenet hallgatta, s amikor mesemondóm elment, felháborodva tört ki Ion Tataru, s valósággal szemrehányást tett nekem, hogy én mindezt szalagra vettem. „Hát nem látta - mondta -, hogy ez csupa hazugság? Ezt ők is tudják, de az nem így volt.” Vagy: „Mi az, hogy azok ott a mesében autón meg vonaton jártak, amikor mindenki tudja, hogy abban az időben csakis gyalog jártak. Hol voltak akkor még a vonatok meg az autók? S még telefonáltak is egymásnak?!”

Cifra János credója

Noha Cifra János meséi 1991-ben megjelentek, s minden lényegeset megírtam róla és meséiről, mégsem térhetek ki az alól, hogy újból írjak róla, mint aki egy láncszemet jelent abban a fejlődésben, amelyet a mese a valamikori cigány származású, - de ma már kálvinista koronkai magyar mesemondó által megtett. A mese az ő felfogásában nem csupán elvágódás egy másik világba, hanem példa arra, mégpedig *történelmi példa* - s ezt gyakran hangsúlyozza is -, hogyan kell élni mai embereknek is. Ezt a felfogását - nevezhetjük hitnek is - így fogalmazza meg: a mese példa kell legyen a fiatalok számára, erkölcsi példa arra, hogyan kell és szabad élni. De nemcsak ennyi; a mesemondó tudatosan vállalja ezt a szép missziót, hogy meséivel tanítsa az embereket.

Íme a Cifra János credója: „Tizenhárom éves koromtól fogva meséltem. Egyéb örömem nem volt az életben. Jött a fiatalság, harminc, negyven, ötven ember is, hogy engem hallgasson. Hatvankét esztendeje, hogy mondom a mesét. Én indítottam el a fiatalságot a világba. Nem olyan mesére születtem, mik viccek, csúfságok vagy tréfák. Én más mesére születtem: a világ történelmére. Arra születtem, hogy a fiatalságot növeljem. Kérem az írókat is, ha már hozzák a mesémet, akkor elejétől végig, mert ha nem, akkor nem vagyok megnyugodva. Nem vagyok megnyugodva, ha nem írják le rendesen. Úgy, hogy a nép még tudomást szerezzen, ha meghalok, hogy még voltam egy ember, olyan, hogy a mesemondásba költőnek nevezhettem volna magamat.”

S hogy meséi hogyan lehetnek példa értékűek, azt egy meserészlet is bizonyíthatja. A hőst így biztatja harcra a legyőzött király: „Hallgass ide! Látod azt a nagy gyászt? Mára-holnap más foglalja el a várost. Nemcsak a várost, de az egész országot. El fog veszni az anyanyelvük, más nyelv veszi által a kormányt. Elpusztulunk, nyomorúságba lépünk. Nem gondolod, hogy a nép úgy el van csüggedve, s úgy el van keseredve? Már három éve a fiatalság nem mulatott, zenét nem hallgatott... (...) Nyisd meg a templomot, nyisd meg a vendéglőket, hogy a népnek jöjjön vissza a kedve, ne legyen elkeseredve. Mindenki énekeljen, daloljon, mert minden megváltozik” - fejezi be szavait a bölcs király, aki ne feledjük - Cifra János agyával és szívével gondolkodik és érez.

De beszélnem kell Cifra János tiszta erkölcséről is. Valójában egy nagyon szigorú, puritán kálvinista erkölcsről van szó, s talán ez illusztrálja a legeklatánsabbban azt, hogy mennyire nem a vér az irányadó, s hogy milyen felületes dolog így beszélni: „a cigányok ilyenek meg olyanok”.

Néhány példa meséiből: A királyfi s a sárkány elbágyadnak a nagy küzdelemben, ezért felesküsznek, hogy lepihennek, ám míg alszik a másik, ha felébred, nem pusztítja el. Aztán hol a sárkány, hol a hős alszik el, s bár mindkettőnek

nagy a kísértése, hogy a másikat álmában megölje, visszariad. Az eskü a sárkányt is kötelezi. „Szent esküt mondtam. Hiába vagyok sárkány, mert az eskü fog.”

Másik meséjében a hős felháborodottan feddi meg a sárkányt: “Hát te, sárkány! Mér büntetted avval egy népet, hogy kűbálvánnyá változtattad? Mennyit takarított volna ez a nép! Mennyit fejlődött vóna! De ez még semmi. Mér tartottál harminc esztendeig világtalanul egy embert?...” Egy másik hős pedig ilyen szemrehányással illeti a sárkányt: „- Te sárkány! Nem hiába hogy sárkányok valtak, mer nincs szívetek! Ennyi sok családot megcsönkítattalak! Mennyi áratlan gyermek meghalt!”

Erkölcsei puritánságára vall, hogy a házasság előtti szerelmet bűnösnek tartja. Két vitéz jó barát egyike, Károly megszabadítja a lányt, s egy ágyban akar hálni vele. Ám barátja, József ezt megakadályozza: „Menj el, te, addig két ágyban alusztok, amíg a szent hűtöt elmondjátok. Azután lesztek egymáséi.”

A cigány eredetű Cifra János szívvel-lélekkel hisz abban, hogy sorsát senki el nem kerülheti. S ez már nem annyira a görögök végzet-hite, mint inkább a kálvinista „predesztináció” népi „lefordítása”. (A kálvinista Havadon végeztem ilyen felmérést; megdöbbenő, hogy mennyire hittek a sorsszerűségben.)⁵

Ezt a sorsban való hitét meséiben, de külön vallomásban is kifejtette. Néhány példa: „Mert mikor születik egy gyermek, annak meg van ajánlva az idő: te meddig élsz. S min mész keresztül. Mert az emberi élet nemcsak az, hogy születik valaki, hanem az is, hogy milyen életet kell eltöltsön, s mikor hal meg.” S mindjárt példát is mond rá egy gyermekről, akiről megjósolták, hogy a kútba hal belé. Szülei ezért a kútra „lakatot, lappancsot tettek”. „És mégis a gyermek a megjósolt időben a kút tetejére feküdt egészségesen, s ott meg is halt.” Hát ez mindenkinek meg van adva, aki született, hogy te eddig élsz, s ezen keresztül kell menj” - fejezi be Cifra János a példát.

A *Rájner* című mesében a hős mikor a hattyúleánnyal találkozik, a neki szánt tündérleány nemcsak hogy nevéen szólítja, de arról is felvilágosítja a hőst, hogy „ők egymásnak vannak rendelve”.

S hogy ez nem csak valamilyen mesebeli fantázia és kitalálás, arra Cifra János állandóan figyelmeztet: „Ott a példa. Vida a tündérek várfába született, Rájner pedig keresztény földön. Egy órában, egy percben, egy napon születtek, s mikor először találkoztak, elmondták egymásnak a hitet... Egymásnak születtek.”

„Az Isten nem egyszer terjeszti ki az ő hatalmát. Mindenki tehet a maga tetszése szerint, de meg kell szenvedjen, ha rosszat tesz. Például reám azért mérte az Isten ezt a hosszú időt, mert egy bogarat sem öltem meg. Két háborút vittem végbe, esküszök, hogy egy lelket sem pusztítottam el, mert nem olyan helyre vitt a sorsom, hogy én valakit pusztítsak el.”

Az önkifejezés gyönyöre

Útoljára hagytam a görgényüvegcsüri Jakab Istvánt, akinek 2000 lapnyi meséjéből Vöő Gabriellával közösen már hoztunk egy kis válogatást.⁶ S hogy a cigányok megítélésében az árnyaltság és differenciáltság mennyire alapvetően fontos, hadd hozzam fel a Jakab példáját. Ő is, akárcsak Cifra János, magát magyarnak tartja olyannyira, hogy bár cigány származását külseje nem cáfolhatja meg, barna színét azzal magyarázza, hogy olasz származású, Itáliából jöttek ide Üvegcsürrre. Jakab ugyanis tudja, hogy a görgényüvegcsüri huta, több száz éves történelmében, a legkülönbözőbb európai országokból vonzott ide üvegfúvó mestereket és munkásokat.

Újból figyelmeztetem az Olvasót, ne ítélje meg nagyon Jakabot, amiért magát magyarnak érzi és tartja. Nemcsak azért, mert felmenői is már száz éve tán magyarul

tudtak csak. S nem is csak azért, mert ott fent a havason román és magyar fakitermelő munkásoknak mesélt, s mert meséi ugyanazt a mesedialektust képviselik, mint a havasi mesemondóké;. egy nagyon is realista fogantatású, valóban szórakozásra szánt, kalandos történet, ami ott fent a havason, minden civilizatorikus eszköz hiányában egyfajta szórakozás. (Miként a film például vagy egy kalandregény elolvasása.)

De ami Jakab Istvánt egyedivé teszi más havasi mesemondóval szemben, az az alkotói érzékenység és tehetség. Az az alkotói leleménye, hogy ő hőseinek bőrébe bújhat, és elmondhatja saját élményeit. Meséi tele vannak belső monológokkal. Leírja a hős félelmét, amikor a sárkánnyal küzdenie kell. Már nem mitikus hős, hanem egy becsületes, sorsát elfogadó ember, aki Istenben bíz, s küzdés előtt mindig imádkozik is, mert ő katolikus gyerekek volt”. Ha szabad saját magamat idéznem, akkor a már említett könyvben ezt így írtam meg: „Remekel a lélektani indoklások elmélyítésében, a valóságos belső monológok leírásában, s amint a mesék elemzése bizonyítja, ezt nem is tudatosan, hanem ösztönösen, a tehetség nagyszerű intuíciójával teszi. Alakjait azokkal az emberi vonásokkal ruházza fel, amelyek részint megfosztják a hőst éppen hősi, kivételes, emberfeletti mivoltától, részint pedig együttérzést, sajnálatot, szeretetet váltanak ki a hallgatóban.”

Egy példa: Hősei nem restellnek nagyon emberien szenvedni, sírni. „(...) A királyfi, mielőtt elüldözik a családi háztól, hátramegy a virágoskertbe, szétnéz a király udvarán, hogy mindenfelét jól szemügyre vegyen, hogy hol nőtt ő fel s mit kell ő elhagyjon.”

Más példa: A hős beleöszül a fáradtságba és a bánatba: „úgy beleúnt a vándorlásba, már meg is kezdett öregedni, meg kezdett egy kicsit öszülni, nem éppen az időtől, hanem a sok gondtól, a sok bujdosástól, a bánattól, hogy az ő lelkét milyen teher nyomja...”

Hősei haboznak, töprengenek... Miként egy alkalommal megvallotta, hősei már nem fiatalok, olyan vele egykorú középkorúak, mert szerinte ezeket a nehéz tetteket nem egy fiatal, hanem egy tapasztaltabb ember végezheti el...

Így már nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a hős ilyen intelmet kap egy jóindulatú s bizonyára egy valamikori mitikus hős nagyon is emberi utódjától: „Bízzál az Istenben!... Mondjál el három Miatyánkot, három Üdvözlégyet, vessél keresztet...” Majd utána teszi: „Istenben bíztam, nem csalatkoztam...”

Néhány tanulság

Az előbbieken az egyes példák főleg arra utaltak, hogy mekkora a másság az úgynevezett cigányok között, ha ugyanis nem hiszünk a vér-mítoszban s valamilyen „tisztá” eredetben, amely - valljuk meg - most újra divatossá vált. Tehát említett példáink nyomán leszögezhetjük: bizony a vér nem minden, sőt nem is lényeges. Mégis van ezekben a mesékben valami nagyon meggondolkoztató *közös* is: az a gyermeki kedély, amely képes hinni a csodákban. Irigylésre méltó attitűd! Valóban, ahogy az idő telik - hála a tudománynak, - már mindent tudni, sőt megmagyarázni vagyunk képesek. Ámbár az is igaz, hogy mind több és több tudós hívja fel a figyelmet arra, hogy micsoda ismeretlen „háttér” maradt még felderítetlen. Nos, a csodában hinni, más szóval tudomásul venni azt, hogy egész sor dologra nincs válasz értelmünk számára - ezt ne tagadjuk, sőt ismerjük el. Vajon nem ahhoz segít ez hozzá, hogy mi is, akár a gyermeki kedély (l. a cigányokat!), észrevegyük a csodát, mely valójában körülöttünk van? Mert vajon nem csoda-e a minden tavasszal megindult rügyezés? A fa titokzatos, ismeretlen erő által való táplálása a gyökértől a törzsön át a lombig, levelekig? És nem csoda-e a hangyák vagy a méhek élete? Milyen, általunk

tán soha nem is ismerhető belső ösztön indítja útnak őket, segíti „közösségüket” kialakítani? És az anyai ösztön, amely a nőt igazából nővé teszi? Csupa „csendes csoda”, ahogy Reményik Sándor, a költő is nevezi:

*Ne várd, hogy a föld meghasadjon
És tűz nyelje el Sodomát.
A mindennap kicsiny csodái
Nagyobb és titkosabb csodák.*

*Tedd kezedet a szívedre,
Hallgasd, figyeld, hogy mit dobog.
Ez a finom kis kalapálás
Nem a legcsodásabb dolog?*

*Ne várj nagy dolgot életedbe,
Kis hópehelyek az örömök,
Szitáló, halk szírom-csodák,
Rajtuk át Isten szól: jövök.*

Nos, a cigányokban megvan ez az érzékenység a csoda meglátására, sőt elfogadására.

Persze ehhez - s ezt is a mesékből tudtam meg - ismerni kell a titkot; nem mindenkinek adatik meg az, hogy megtudja, ami a dolgok mögött van elrejtve. És immár el is érkeztünk oda, hogy kimondjuk: egy sajátos népi metafizikáról van szó, mely minden vallási beavatkozás nélkül (talán a vallásos hajlamnak, „ösztönnek” jóvoltából) fedezi fel - miként az előbbieken már utaltunk rá - a mi látható világunkon túli világot. És íme ezzel már eljutottunk oda is, hogy ez az érzékeny népi metafizikus látásmód bekebelez mindent, ami hasonlítható saját elképzeléseivel; „szent asszonyokat” nyilván a román ortodoxiától kölcsönözték... Ehhez persze egy olyan gyermeki lélek szükséges, amely nemcsak a „hasznos” dolgokra tekint, hanem gyönyörködik az ilyen minden érdek nélkül való „haszontalan” dolgokban is.

S talán-talán ezek a mesék minket, európaiakat is figyelmeztetnek, hogy az a bizonyos varázsvilág, miként maga a csoda is, örök. Hiszen ha a mesékben szűzek fogannak széltől, virágtól, gondolattól, varázsszótól, vagy ahogyan Cifra mondja: „lélektől”, mondástál, nem léttől, akkor már nem nehéz elfogadni, hogy az a bizonyos, keresztényien szólva „szeplőtlen fogantatás” valójában ősi képzet, még abból az időből, amikor a nemzés és fogamzás között nem látták a kapcsolatot. Ha továbbá meggondoljuk azt is, hogy ezek a különös születések később már nem az akárcik, hanem amolyan félig isten-félig ember héroszok kiváltsága, akkor megrendülünk abban az arrogáns önbizalomban, mely minket, európaiakat olyan racionálisnak és olyan felvilágosultnak tart, szemben a még misztikus Kelettel. Vagy a mesékben hívó cigányokkal. Íme: a misztika örök!

Ez is egyik tanulsága lehet - ahogyan ezt remélem - e soroknak, hogy elgondolkozhatunk azon: Kik vagyunk? Milyenek vagyunk?

Jegyzetek

1 Cifra János meséi. Budapest 1991.

2 Meséiket *A szegény ember táltos tehene* címmel adtam közre. Mérai népmesék: Kolozsvár 1976.

3 *A havasi sátoros*. Dávid Gyula meséi. *Ciganisztikai tanulmányok* 6. Budapest 1988.

4 *Marosszentkirályi cigány népmesék*. Budapest 1978.

5 *Világgá futó szavak...* Havadi beszélgetések. Budapest 1990.

6 *A mesemondó Jakab István.* A meséket gyűjtötte és lejegyezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel kíséri Nagy Olga és Vőő Gabriella. Bukarest 1974.

OLGA NAGY:

AMONGST MY GYPSY FRIENDS. GYPSY TALE-TELLERS IN TRANSYLVANIA

The author proves the falsehood of undifferentiatedly negative biases of general opinion against Gypsies by presenting the differences amongst various Gypsy groups of Hungarian language in Transylvania. On the basis of the extraordinarily rich Gypsy fable heredity, the author presents a common feature of Gypsy tale-tellers: their belief in miracles, and their intimate vicinity to mystery.